

KNJIŽNICA ŽIGE ZOISA KOT ŽARIŠČE SLOVENSKEGA KULTURNEGA NACIONALIZMA

The Žiga Zois Library as an Accelerator for the Development of Slovene Cultural Nationalism

Luka Vidmar

Oddano: 27. 8. 2015 – Sprejeto: 14. 9. 2015

1.02 Pregledni znanstveni članek

1.02 Review Article

UDK: 027.1:929Zois Ž

Izvleček

Namen: Razprava ugotavlja, kako je knjižnica barona Žige Zoisa konec 18. in na začetku 19. stoletja vplivala na razvoj slovenskega kulturnega nacionalizma. Najprej razkriva, zakaj sta bili v procesu izoblikovanja slovenske nacionalne identitete v tistem času razmeroma manj pomembni največji javni knjižnici na Slovenskem – Semeniška in Licejska knjižnica v Ljubljani. Razprava v nadaljevanju oriše nastanek in rast Zoisove knjižnice, še posebej njenega slovenskega, slovanskega in slavističnega dela. Nazadnje pokaže, kako je baronova biblioteka spodbujala nacionalne prerode Slovencev in drugih slovanskih narodov. Sklep opozarja, da bi morala biti Zoisova knjižna zbirka v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani zaradi pomembnosti nujno urejena, predstavljena in zavarovana kot *corpus separatum*.

Metodologija/pristop: Historična metoda, oprta na kritično preučevanje virov.

Rezultati: Nova ocena pomembnosti Zoisove knjižnice za razvoj narodnih prerodov Slovencev in drugih Slovanov v habsburški monarhiji.

Omejitve raziskave: Rokopisi in knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, ki so bili Zoisova last.

Izvirnost/uporabnost raziskave: Izvirni prispevek k rekonstrukciji, ovrednotenju in predstavitvi Zoisove knjižnice v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Ključne besede: zasebne knjižnice, Žiga Zois, Slovenci, Slovani, kulturni nacionalizem, kulturna zgodovina, kulturna dediščina

Abstract

Purpose: The paper investigates how the library, collected by Baron Žiga Zois, influenced the development of Slovene cultural nationalism. First, it explains why the largest public libraries in Slovene ethnic territory – the Seminary and the Lyceum Library in Ljubljana – were relatively unimportant for the shaping of Slovene national identity in that period. The paper then describes the beginnings and growing of the Zois library, especially of its Slovene and Slavic parts. Finally, it shows how the library stimulated Slovene and Slavic national revivals. In conclusion, it states that the Zois library should be urgently organized, presented, and preserved as a *corpus separatum* in the National and University Library in Ljubljana on account of its importance.

Methodology/approach: The historical method, based on a critical source study.

Results: New evaluation of the importance of the Zois library for the development of Slovene and Slavic national revivals in the Habsburg Monarchy.

Research limitation: Manuscripts and books once owned by Žiga Zois and now housed in the National and University Library.

Originality/practical implications: Original contribution to the reconstruction, evaluation, and presentation of the Zois library in the National and University Library.

Keywords: *Žiga Zois, Slovenes, Slavs, cultural nationalism, libraries*

1 Uvod

V Evropi 18. stoletja so javne knjižnice delovale kot valilnice novih zamisli in spoznanj (Israel, 2001, str. 119), na primer na področju empiričnega naravoslovja, razsvetljenske filozofije in kulturnih nacionalizmov. Svoja vrata so namreč odpirala tedaj najširšemu mogočemu krogu uporabnikov, to je izobražencem ne glede na stan. Ti so v njih dobili dostop do najbogatejših zbirk rokopisov, knjig, zemljevidov in drugega gradiva, pa tudi do velikih čitalnic in drugih prostorov, primernih za študij, srečevanje in izmenjevanje mnenj. V habsburški monarhiji je bila največja tovrstna ustanova Dvorna knjižnica na Dunaju, ki se je pod vladavino Marije Terezije, Jožefa II. in Franca I. ter pod vodstvom Gerarda van Swietna, Gottfrieda van Swietna in Józefa Maksymiliana Ossolińskiego postopno razvila v sodobno znanstveno knjižnico in se odprla zainteresirani javnosti (glej npr. Mosel, 1835). Kljub temu so bile javnosti dostopne knjižnice povsod po Evropi do konca 18. stoletja razmeroma redke. Praviloma so bile še vedno, tudi v Italiji, habsburški monarhiji, Svetem rimskem cesarstvu in Franciji, v lasti posvetnih ali cerkvenih knezov (Vidmar, 2008, str. 198). Ti vladarji, med katerimi ni bil izjema niti Jožef II., kljub prevladujoči razsvetljenski miselnosti niso bili pripravljeni podpirati ustanov in družb, ki bi se izmikale ali celo nasprotovale njihovemu nadzoru (Morrison,

2005, str. 39, 43), še posebej ne po nenadnem izbruhu in brutalnem nasilju francoske revolucije, zato tudi v njihovih knjižnicah ni vladala brezpogojna duhovna svoboda.

V resnici so k duhovnim, družbenim in kulturnim spremembam vsaj do začetka 19. stoletja še vedno veliko prispevale precej prožnejše zasebne knjižnice. Javne knjižnice se kljub izdatnejšim finančnim sredstvom niso mogle tako hitro odzvati na premike v družbi in znanosti, saj jih je pri tem upočasnjevala velikost njihovega fonda in osebja, praviloma pa tudi konservativnejša bibliotekarska politika lastnikov (tudi če so bile to države) in njihovih knjižničarjev. Medtem so lahko lastniki zasebnih knjižnic svoje zbirke razmeroma preprosto specializirali oziroma jih prilagajali lastnim zanimanjem. Na primer: konec 18. stoletja je k razvoju češkega kulturnega nacionalizma bolj kakor univerzitetna knjižnica v Pragi prispevala zasebna biblioteka profesorja Josefa Valentina Zlobickega na Dunaju (prim. Vintr, 2004). Slaba stran zasebnih knjižnic je bila seveda veliko večja ranljivost in s tem krajša življenjska doba: po lastnikovi smrti so jih dediči pogosto prodali, še posebej, če so potrebovali denar. Takoj po smrti Zlobickega leta 1810 se je njegova vdova namenila prodati knjižnico. Čeprav si je več profesorjevih prijateljev, med njimi Jernej Kopitar, prizadevalo, da bi to pomembno knjižno zbirko odkupila Dvorna knjižnica na Dunaju ali kakšen slavistični mecen, na primer grof Ossoliński osebno, tako da bi bila še naprej na voljo znanstvenikom, jo je nazadnje kupil Joseph grof Auersperg, ki je zaradi nezanimanja za slavistiko takoj razprodal prav tovrstne knjige (Reichel, 2004, str. 134; Vidmar, 2010, str. 219).

2 Javni knjižnici

Javne knjižnice so bile sprva razmeroma manj pomembne tudi za razvoj slovenske nacionalne identitete. Slovenski kulturni nacionalizem se je začel na temelju starejše zavesti o identiteti slovenskega jezika, na primer pri Primožu Trubarju, Tomažu Hrenu in Janezu Žigi Valentinu Popoviču, oblikovati po zaslugi Marka Pohlina, ki je leta 1768 v uvodu k svoji *Kraynski grammatiki* za slovenščino zahteval enakopraven položaj v družini svetovnih jezikov (Pohlin, 2003, str. 202–207), nato pa začel načrtno izdajati raznovrstna dela v maternem jeziku. Pohlinovemu zgledu so v naslednjih desetletjih sledili številni cerkveni in posvetni intelektualci, ki so se v njegovem krogu, v hiši Žige Zoisa, pod pokroviteljstvom ljubljanskega škofa Karla Janeza grofa Herbersteina, pa tudi kot posamezniki, posvetili raziskovanju, utrjevanju in uvajanju slovenščine v kulturno življenje. Njihova prizadevanja so se pokazala v množici tiskanih in rokopisnih pesniških zbirk, veseloiger, slovníc, slovarjev, pesmaric, verskih in šolskih knjig, svetopisemskih prevodov, nabožnih knjig in poljudnih priročnikov. V tem času se je vzporedno z zavestjo o enotnosti slovenskega jezika oblikovala zavest o enotnosti slovenskega naro-

da, na tej podlagi pa tudi prvi razmisleki o prihodnjih političnih okvirih, v katerih naj bi živeli Slovenci (Kos, 1996, str. 74; Merchiers, 2007, str. 331–332).

Delo za slovenski jezikovni, kulturni in narodni prerod je seveda potrebovalo oporo v ustrezno opremljenih in založenih knjižnicah. V Ljubljani, ki je bila glavno mesto Kranjske, edine avstrijske dežele, večinsko poseljene s Slovenci, in zato središče slovenskega kulturnega nacionalizma, sta v zadnjem desetletju 18. in prvem desetletju 19. stoletja le nekaj korakov narazen delovali kar dve javni knjižnici – Javna škofijska knjižnica v Karlovem kolegiju ali Bogoslovnem semenišču ob stolnici (danes Semeniška knjižnica) in Licejska knjižnica v poslopju Liceja na mestu nekdanjega frančiškanskega samostana ob Kloštrskih vratih (danes Narodna in univerzitetna knjižnica). Toda nobena od njiju okoli leta 1800 še ni mogla postati žarišče slovenskega preroda. Slovenstvo je bilo namreč v historičnih deželah, v katerih so tedaj živeli (tudi) Slovenci, celo na Kranjskem, le ena od porajajočih se nacionalnih identitet, slovenščina pa le eden od jezikov, ki so se govorili in pisali v tem prostoru. Na vrhu tedaj veljavne hierarhije jezikov je bila še vedno – kljub postopnemu upadanju moči – latinščina kot jezik Cerkve, šol in znanosti, veliko šibkeje prisotna francoščina je bila občasno jezik visoke družbe in diplomacije, italijanščina in vedno bolj dominantna nemščina sta bili jezika dokumentov, uradov in običajne kultivirane družbe, italijanščina posebej tudi jezik gledališča in opere, slovenščina pa je bila jezik ljudstva (Melik, 1979, str. 423–424; Vodopivec, 2006, str. 15).

Takšna jezikovna kultura se je seveda zrcalila v usmeritvah in fondih obeh knjižnic. Semeniška knjižnica je bila pod imenom Javna knjižnica ustanovljena leta 1701 (Smolik, 1975, str. 10–11), dokončno odprta pa po letu 1725, in sicer kot značilna baročna javna znanstvena knjižnica v tradiciji poznega humanizma (Vidmar, 2008, str. 200). Ker je bila namenjena tedanji kozmopolitski in nadnacionalni, čeprav domoljubni kranjski eliti, so do konca 18. stoletja vanjo prihajala zlasti teološka, zgodovinska, pravna in medicinska dela v latinščini in nemščini, v manjši meri v italijanščini in francoščini, slovenskih del pa ni bilo niti za odstotek.¹ Čeprav se je okoli leta 1784 v njeni dvorani shajala revizijska komisija za novi slovenski prevod *Svetega pisma* (Gruden, 1916, str. 100), se nabavna politika knjižnice še naslednjih pet desetletij ni začela izraziteje prilagajati potrebam slovenskega kulturnega nacionalizma.² K tako poznemu odzivu na porajanje slovenske nacionalne identitete so pripomogle spremembe v značaju in odprtosti Semeniške knjižnice okrog leta 1800. Knjižnica se je namreč začela zaradi več poskusov poddržavljenja od leta 1784 naprej in zaradi odprtja

¹ Prim. SKLJ, Jožef Frančišek Werth, *Catalogus librorum impressorum in bibliotheca hac episcopali ad usum publicum destinata asservatorum, ordine alphabetico grata methodo concinatus*, 1770.

² Prim. SKLJ, Jurij Volc, *Index Bibliothecae maioris in Seminario clericorum Labaci*, 1840.

Licejske knjižnice v neposredni sosesčini leta 1794 postopno zapirati in spreminjati v teološko knjižnico za profesorje in gojence Bogoslovnega semenišča (Smolik, 1975, str. 10–11; Vidmar, 2008, str. 194–195). Šele okoli leta 1840 so začeli narodno zavedni bogoslovci zaradi nezanimanja vodstva sami zbirati slovenske, slovanske in slavistične knjige, iz česar se je v okviru Semeniške knjižnice izoblikovala posebna Slovanska ali Cirilska knjižnica, ena najbogatejših tovrstnih zbirk na Slovenskem (Smolik, 1975, str. 13–14; Smolik, 2010, str. 42).

Podobno počasi se je v tej smeri razvijala Licejska knjižnica, ki je bila formalno ustanovljena leta 1791 kot knjižnica ljubljanskega Liceja, javnosti pa se je odprla tri leta pozneje (Kosmač, 1857, str. 61; Kodrič Dačić, 2005, str. 373). Njeni prvi fondi niso mogli vsebovati veliko slovenskih knjig, saj so jih sestavljale predvsem stare knjižne zbirke, ki so od leta 1774 prihajale iz razpuščenih in podržavljenih samostanov, na primer iz ljubljanskega jezuitskega kolegija, bistrske kartuzije in stiške opatije, ter iz zapuščin plemiških in meščanskih donatorjev (glej npr. Stefan, 1907, str. 5–25), te pa so kakor katerakoli druga knjižnica na Slovenskem v zgodnjem novem veku imele največ za nekaj odstotkov knjig v ljudskem jeziku (prim. Žvanut, 1987, str. 279; Štuhec, 1995, str. 109–110). Licejska knjižnica je bila po odprtju na voljo predvsem profesorjem in študentom, nato tudi vsem zainteresiranim izobražencem (Kosmač, 1857, str. 61; Stefan, 1907, str. 37), toda to ni pomenilo samodejne prilagoditve nabavne politike prerodni ideologiji, saj je bila ta še vedno omejena na manjši del kranjske inteligence in na primer ni osvojila sicer zelo vestnega prvega licejskega bibliotekarja Franza Xaverja Wildeja. Zbirka knjig, pomembnih za slovenstvo, se je začela hitreje večati leta 1807, ko je dobila Licejska knjižnica pravico do prejema obveznega izvoda kranjskih tiskov (prim. Stefan, 1907, str. 43, 44, 52), načrtno kupovanje slovenskih, slovanskih in slavističnih knjig pa je vodil novi licejski bibliotekar Matija Čop po letu 1828 (Legiša, 1959, str. 79). Šele tedaj je začela Licejska knjižnica dobivati prve značilnosti narodne knjižnice, ki so v naslednjih desetletjih postopno preglasile poteze deželne knjižnice.

3 Zoisova knjižnica

Kar pol stoletja pred tovrstnimi spremembami v Semeniški in Licejski knjižnici je začel svojo knjižnico kot center slovenskega kulturnega nacionalizma premišljeno oblikovati Žiga Zois baron Edelstein. Začetki njegove življenjske poti niso z ničimer nakazovali, da se bo ta Avstriji in vladajoči habsburški dinastiji neomajno zvesti kranjski domoljub italijanskega porekla poistovetil tudi s slovenstvom in zato odločilno spodbudil nacionalno literarno, knjižno in bibliotekarsko kulturo. Rodil se je kot sin bogatega in uspešnega trgovca Michelangela Zoisa, doma iz okolice Bergama, ki ga je Marija Terezija skupaj s potomci leta 1760 povzdignila v barona. Mladi Žiga je po šolanju v Reggio po

letu 1768 postopno prevzemal družinsko trgovsko družbo v Ljubljani in Trstu, verigo rudnikov in železarn na Kranjskem in Koroškem ter več zemljiških posesti. V prostem času se je ukvarjal s slavistiko, z mineralogijo, geologijo, metalurgijo, pa tudi zoologijo in botaniko.

Svoje slovanske in slovenske korenine je začel odkrivati postopno, morda najprej pod vplivom matere Ivane Kappus pl. Pichelstein. Po ustalitvi v Ljubljani leta 1780 je okoli sebe zbral najpomembnejše kranjske pesnike, pisatelje in znanstvenike ter postal glavni mecen in mentor slovenskega preroda. Jurija Japlja in Blaža Kumerdeja je spodbujal pri slovaropisnem in slovničarskem delu. Antona Tomaža Linharta je usmeril v slovensko dramatiko in zgodovinopisje, Valentinu Vodniku pa svetoval pri pesnjenju in publicistiki. Odkril in izobrazil je Jerneja Kopitarja, ga poslal leta 1808 študirat na Dunaj ter mu pomagal dobiti službo v Dvorni knjižnici. Usmerjal, korigiral in financiral je njegovo slovnico slovenskega jezika *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Kot eden najuglednejših plemičev habsburške monarhije se je pri vladah Avstrijskega cesarstva in Ilirskih provinc zavzemal za reforme v korist slovenskih dežel in slovenskega jezika. Leta 1810 je na primer pomagal prepričati vpeljavo srbohrvaščine kot predmeta in učnega jezika v osnovnih in nižjih šolah v severnem, to je slovenskem delu Ilirskih provinc, leta 1816 pa je z mešanim uspehom zagovarjal ustanovitev Ilirskega kraljestva kot državne enote južnoslovanskih narodov v okviru Avstrijskega cesarstva (glej npr. Richter, 1819; Kidrič, 1929–1938; Kos, 1987; Valenčič, Faninger in Gspan Prašelj, 1991; Kacin, 2001; Vidmar, 2010).

Zois je v svoji palači na Bregu v Ljubljani v letih 1780–1819 zbral eno največjih zasebnih knjižnic na Kranjskem in v sosednjih deželah, ki je zrcalila njegovo odlično izobrazbo ter številna zanimanja. Njeni začetki segajo v šestdeseta leta 18. stoletja, ko je mladi Zois v Reggio in Benetkah kupal knjige, nujne za omiko razsvetljenskega plemiča. Pred Zoisovo smrtjo leta 1819 je knjižnica vsebovala najbolj popolno zbirko slovenskih, slovanskih, zlasti južnoslovanskih, in slavističnih del, kar jih je bilo mogoče najti v tem delu Evrope. Zelo dobro je bilo zastopano naravoslovje, predvsem mineralogija, geologija, botanika in metalurgija, pa tudi humanistika, na primer zgodovina, geografija, arheologija in leposlovje.³ Zois je knjige kupal že na mladostnih študijskih in poslovnih potovanjih, na primer v Italiji. Pozneje, po letu 1797, ko ga je protin dokončno priklenil na posteljo in stol v domači hiši, je knjige naročal izključno iz Ljubljane. Dobavljali so mu jih domači in tuji knjigararji in tiskarji, na primer Viljem Henrik Korn v Ljubljani, Ferdinand Beck na Dunaju in Pavle Solaric v Benetkah, zanj pa so jih iskali tudi člani njegovega kroga, na primer Kumerdej in Kopitar. Prav tako so mu jih občasno prinašali njegovi prijatelji in znanci, ki so živeli na Dunaju ali so tja pogosto potovali, na primer

³ NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 667, *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus*, 1821.

Jožef Kalasanc baron Erberg, člani družine Hohenwart in drugi kranjski plemiči. Zois je knjige kupoval še na dražbah, na primer leta 1798 na dražbi Penzlove knjižnice, leta 1795 in 1807 pa na zapuščinskih dražbah Japljeve in Linhartove knjižnice. Vzpostavil je mrežo informatorjev, ki so na podeželju Kranjske in Koroške zanj iskali stare rokopise in redke tiske, na primer izvode Dalmatinove *Biblije*. Med njimi sta bila bukovnika Anton Gubanc in Anton Korbič iz Vodic. Po letu 1809 je rast knjižnice otežilo in omejilo več dejavnikov: francoska zasedba Kranjske in visoka kontribucija, ki so jo Zoisu naložile nove oblasti, pretrgane ali oslABLJENE knjigotrške povezave in prepoved nakupovanja knjig zunaj državnih meja v času Ilirskih provinc ter vse slabši finančni položaj baronovega gospodarstva. Zois je v zadnjem desetletju svojega življenja zmanjšal knjižne nakupe, na koncu pa premišljeval celo o prodaji knjižnice, čeprav se ni njenemu dopolnjevanju nikoli popolnoma odpovedal.

Zoisova knjižnica je bila shranjena v posebej izdelanih omarah v njegovih zasebnih prostorih v drugem nadstropju palače na ljubljanskem Bregu: v predalih spodaj je bila mineraloška, na policah zgoraj pa rokopisna in knjižna zbirka. Knjižnico so vodili baronovi najtesnejši sodelavci in varovanci, in sicer Blaž Kumerdej (vsaj v letih 1784–1786), Jožef Schober (okoli leta 1797), Jernej Kopitar (v letih 1803–1808) in Jakob Zupan (po letu 1810). Zois je dal knjižni fond večkrat popisati, in sicer okoli leta 1780, 1798 in 1804. Okoli leta 1804 je Kopitar za Zoisa sestavil nov katalog, urejen po temah: filozofija, etika, politika, naravoslovje, zoologija, botanika, mineralogija, ekonomija, trgovina, metalurgija, kemija, matematika, glasba, gledališče, arhitektura, geografija, vojna strategija, zgodovina, statistika, filologija, literarna zgodovina, bibličistika, arheologija, kritika, antična književnost, lingvistika, beletristika, časopisi, pravo, medicina, teologija, igre, tehnologija, opere. Posebej je bil leta 1798 in 1810 popisana korpus slovenskih, slovanskih in slavističnih knjig. Sloves knjižnice je daleč presegal kranjske meje. Ogledali so si jo številni Zoisovi gostje, med njimi nadvojvoda Janez, maršal Marmont, guverner Fouché in minister Metternich (glej npr. Stefan, 1907, str. 61–62; Pirjevec, 1940; Kidrič, 1929–1938, str. 205–690; Gspan in Badalič, 1957; Valencič, Faninger in Gspan Prašelj, 1991; Južnič, 2009a; Južnič, 2009b; Vidmar, 2011).

4 Žarišče slovenskega kulturnega nacionalizma

Za razvoj preroda so bili v baronovi knjižnici posebej pomembni slovenski, slovanski in slavistični rokopisi. Med Zoisovimi literarnimi teksti so bile erotične pesmi *Hej Mina, hej Mina, Joj dekleta* in *Efeška vdova*, pesem za pratiko *Letas kaže*, prepesnitvi Bürgerjeve balade *Lenora* in Castijevega speva *Mačka* ter korekture in dopolnila k Vodnikovim pesmim. Med Zoisovimi slavističnimi teksti so bili koncepti člankov, sezname slovenskih rastlinskih in živalskih imen za slovar, popisi starih slovanskih tiskov z mladostnih po-

tovanj, seznam starih ljubljanskih tiskov, tabele z glagolskimi in cirilskimi črkami ter prepisi očenašev v različnih jezikih. Zois je zbral tudi več rokopisov sodelavcev in starejših avtorjev, na primer Kumerdeja in o. Hipolita Novomeškega, med njimi Japljevo slovnico.⁴ Leta 1784 je kupil latinski rokopisni prevod starocerkvenoslovanske slovnice Meletija Smotrickega – delo Mateja Soviča (glej npr. Gspan, 1969; Kos, 1987; Bonazza, 1991; Valenčič, Faninger in Gspan Prašelj, 1991; Vidmar, 2011).

Zois je začel slovenske, slovanske in slavistične tiske načrtno kupovati na potovanju po Evropi v letih 1779–1780. Kmalu po letu 1780 je imel v lasti približno sto del, pomembnih za zgodovino slovanskih jezikov in književnosti, med njimi slovnice Pohlina, Gutsmana in Durycha, slovarje večine slovanskih jezikov, literarna dela dalmatinske, hrvaške in srbske književnosti ter stare glagolske tekste. Do leta 1798 se je število slovanskih in slavističnih del skoraj potrojilo. Tedaj so zbirko že bogatile ključne knjige v slovenščini in o njej, med njimi Bohoričeva slovnica, Dalmatinova *Biblija*, Devove *Pisanice* in Popovičeve *Untersuchungen vom Meere*. Prav tako je Zois pridobil več glagolskih tiskov. Slavistiko je dopolnil z novimi slovarji, slovniciami in biblijskimi prevodi iz raznih slovanskih jezikov. Med novimi slavističnimi knjigami so bila dela Dobrovskega, Durycha (*Bibliotheca Slavica*), Schnurrerja, Adelunga, Pallasa, Tomse, Pohla in Pelcla. Okoli leta 1804, ko je Zoisovo knjižnico že vodil Kopitar, so se med novimi pridobitvami iz zgodovine slovenske književnosti znašla dela Trubarja, Dalmatina, Juričiča, Hrena in o. Hipolita Novomeškega. Po letu 1804 je Kopitar povečal dotok slavističnih knjig, med katerimi so bila ponovno dela Dobrovskega, pa tudi Hacqueta, Lindeja, Vaterja in Voltiggija. V dobi Ilirskih provinc so krepitev slovenske, slovanske in slavistične zbirke upočasnile administrativne ovire v trgovini s knjigami, predvsem pa Zoisove gospodarske in finančne težave. Iz teh razlogov se baron ni odločil niti za nakup slavističnih raritet iz biblioteke pokojnega profesorja Zlobickega na Dunaju (1810) niti za še bolj mamljiv nakup slovenskih protestantik iz Schnurrerjeve knjižnice v Tübingenu (1812). Kljub temu je zbirka rasla naprej. S Zoisovim velikim zanimanjem za hrvaško, dalmatinsko in srbsko književnost v zadnjem desetletju življenja so vanjo prišli skoraj celotni opusi pisateljev, mdr. Kačića, Appendinija, Stullija, Solarića in Karadžiča. Slovenska, slovanska in slavistična zbirka je ob koncu Zoisovega življenja štela okrog petsto del. Zoisu je uspelo zbrati skoraj vse slovenske tiske od Trubarja naprej, zelo dobro pa so bile zastopane tudi druge južnoslovanske književnosti. V tem pogledu je bila biblioteka na začetku 19. stoletja gotovo med prvimi, najbrž pa kar prva v vsej Evropi (glej npr. Kidrič, 1929–1938, str. 205–690; Slodnjak, 1986; Vidmar, 2010, str. 218, 230–232, 243, 253; Vidmar, 2011).⁵

⁴ Npr. NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 181, Jurij Japelj, *Slavische Sprachlehre*, 1807.

⁵ Glej tudi NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 667, *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus*, 1821.

Vsi ti rokopisi in knjige nikakor niso služili le svojemu lastniku, tako da njihov vpliv na slovenski kulturni nacionalizem ni bil zgolj posreden. Knjižnica je bila vedno odprta vsem zainteresiranim intelektualcem, in sicer tako domačim kakor tujim, posebej Zoisovemu krogu, zato je štiri desetletja, od leta 1780 do 1819, delovala kot glavno zbirališče in žarišče slovenskega razsvetljenstva in kulturnega nacionalizma, pa tudi kot ena pomembnih opor drugih slovanskih prerodov in evropske kulture sploh. S pomočjo njenih knjig in rokopisov so svoja dela s področja poezije, dramatike, nabožne književnosti, svetopisemskih prevodov, slovnice, leksikografije, slavistike in zgodovine za časa Zoisovega življenja snovali starejši in mlajši avtorji, in sicer Japelj, Kumerdej, Linhart, Vodnik, Primic, Zupan, Ravnikar in Metelko. Na podlagi gradiva iz Zoisove knjižnice so bila napisana temeljna dela slovenskega preroda kakor Linhartov *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*, Vodnikovi *Mala pratika* in *Velika pratika*, Kopitarjeva *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* in Ravnikarjev prevod peteroknjžja. Prav tako so se med branjem zgodovinskih in jezikoslovnih knjig v palači na Bregu, zlasti v glavi Zoisa, Linharta in Kopitarja, rodile ključne ideje slovenskega kulturnega nacionalizma, na primer karantanska teorija in reforma slovanske latinice. Zois svojim sodelavcem in znancem ni omogočal le obiskovanja knjižnice, temveč jim je pošiljal potrebna dela iz nje, na primer pesniške zbirke Vodniku na Koprivnik nad Bohinjem, rokopis Japljeve slovnice Primicu v Gradec in Sovičev rokopis Kopitarju na Dunaj (Vidmar, 2010, str. 134–216). Po vključitvi v Licejsko knjižnico so iz Zoisove knjižne in rokopisne zbirke črpali glavni predstavniki romantične generacije, med njimi Matija Čop, Andrej Smole in France Prešeren, ki je leta 1824 najbrž študiral baronov prevod *Lenore* (Slodnjak, 1974, str. 284–285), nekoliko pozneje pa tudi raziskovalci kranjske zgodovine in književnosti kakor Etbin Henrik Costa, Ivan Vrhovnik in Tomo Zupan.

Zoisova knjižnica je prav tako vplivala na druge slovanske prerode in slavistiko sploh. Evropsko javnost je na njene dragocene slovanske tiske in rokopise, med katerimi so bili unikati, opozorila Kopitarjeva slovnica (Kopitar, 1808). Zato so se začeli v naslednjih letih vodilni evropski slavisti, med njimi Dobrovský in Zlobický, na Zoisa obračati s prošnjami za knjige, rokopise, kataloge in podatke iz njegove knjižnice, zlasti v zvezi z južnoslovanskimi književnostmi, ki so jih Zahodni Slovani tedaj slabo poznali. Tako je Zois Zlobickemu daroval glagolski misal iz leta 1631, Dobrovskemu pa glavna sodobna slovenska dela, med njimi *Malo pratiko* in drugo izdajo Japljevega prevoda *Svetega pisma*. Dobrovskemu je za njegove raziskave prek Kopitarja stalno pošiljal podatke, ki jih je bilo tedaj mogoče najti le v knjižnici na Bregu, na primer prepise odlomkov iz glagolskega misala iz leta 1515, prepise slovanskih ljudskih pesmi, pa tudi popis celotne slovanske, slovanske in slavistične zbirke. Kopitarjeva slovnica je na Zoisovo knjižnico opozorila tudi zagrebškega škofa Maksimilijana Vrhovca. Ta mecen hrvaškega preroda se je nato odločil, da oblikuje podobno knjižnico v Zagrebu, zato mu je moral Kopitar

leta 1813 pripraviti seznam slovanskih in slavističnih del, ki so bila v tovrstni knjižnici nujno potrebna (Vidmar, 2010, str. 216–246).

5 Usoda Zoisove knjižnice

Zoisa je začela že zgodaj skrbeti usoda njegove knjižnice, za katero je želel, da bi se ohranila v celoti in da bi bila še naprej na voljo slovenskemu prerodu. Že v letih 1808, 1815 in 1818 je Licejski knjižnici izročil več darov, med njimi duplikate slavističnih tiskov (npr. dela Gutsmana, Zagajška, Lomonosova, Stullija in Voltiggija) ter Japljeve, Kumerdejeve in Hipolitove rokopise (Vidmar, 2010, str. 142). Leta 1811 se ni navdušil nad Kopitarjevim predlogom, naj biblioteko zapusti dunajski Dvorni knjižnici, kjer naj bi najbolj koristila slovenstvu in slovanstvu. Po letu 1815 je zaradi denarnih težav večkrat resno razmišljal o njeni prodaji bodisi ljubljanski Licejski knjižnici bodisi državi bodisi graškemu Joanneumu. Oktobra 1819 je tik pred smrtjo svojemu nečaku Karlu Zoisu skupaj s skoraj celotnim premoženjem prodal tudi knjižnico, izvzel pa je zbirko slovenskih, slovanskih in slavističnih knjig in rokopisov, ki jih je namenil Licejski knjižnici v Ljubljani. Toda dedič ni izpolnil omenjene želje (Vidmar, 2011).

Leta 1820 se je začelo vodstvo ljubljanskega gubernija zanimati za nakup Zoisove knjižnice, kar pomeni, da se je zavedalo njene neprecenljive vrednosti za Kranjsko in sosednje dežele. Karel Zois je ponudil v odkup večji del stričeve knjižnice, zlasti naravoslovne in slavistične knjige, zadržal pa je manjši in razmeroma nepomemben del, predvsem beletristiko. Leta 1821 je knjižnico v pripravah na državni odkup popisal licejski bibliotekar Matija Kalister, ocenil pa jo je knjigarnar Viljem Henrik Korn.⁶ Istega leta si jo je ogledal knez Metternich, ki se je v Ljubljani mudil na kongresu Svete aliance. Zunanji minister je Zoisovo mineraloško in knjižno zbirko sicer občudoval že maja 1816 med bivanjem v baronovi palači na Bregu (Vidmar, 2010, str. 295). Na njegovo osebno priporočilo je avstrijska vlada z dovoljenjem cesarja Franca I. leta 1823 odobrila nakup 3885 zvezkov za 7000 goldinarjev: knjige je podarila Licejski knjižnici v Ljubljani, minerale pa prihodnjemu kranjskemu deželnemu muzeju – prav tako v Ljubljani. Iz nakupa so bile izločene knjige (71 del oziroma 224 zvezkov), ki jih je Licejska knjižnica že imela (Stefan, 1907, str. 61–62; Faninger, 1983, str. 8). Največji del Zoisove knjižnice je tako prišel v tedanjo Licejsko, današnje Narodno in univerzitetno knjižnico leta 1824, ko so zanjo pripravili prostor, manjši segmenti pa so bili vključeni že prej kot baronovi darovi med letoma 1808 in 1818 ter mnogo pozneje – leta 1946 (npr. korespondenca; Vidmar, 2011).

⁶ NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 667, *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus*, 1821.

Odločitev avstrijske vlade, ki sta jo spodbudila vodstvo gubernija in Metternich, je bila zavestno sprejeta kot pomemben prispevek k razvoju kranjske deželne kulture, v prihodnjih desetletjih pa se je izkazala predvsem za bistven prispevek k razvoju slovenske nacionalne kulture. Preudarnost oblasti habsburške monarhije je Zoisovo knjižnico rešila pred razprodajo, razkosanjem ali selitvijo na tuje, ki bi jo – to dokazuje usoda preostalih delov baronove premične dediščine – neizogibno doleteli najpozneje v prvi polovici 20. stoletja. Tako pa je bila zbirka trajno shranjena v domačem okolju in državni ustanovi, dostopni javnosti.

6 Sklepi

Kljub temu obetavnemu razpletu Slovenci s Zoisovimi knjigami v naslednjih dveh stoletjih nismo ravnali tako, kakor bi si zaslužile. Razumljivo je sicer, da vodstvo Liceja in Licejske knjižnice sprva še ni moglo v celoti dojeti historične pomembnosti novega fonda: v njem je videlo predvsem prepotrebno dopolnilo mlade, počasi rastoče visokošolske knjižnice, ki ji je do tega srečnega dogodka zelo primanjkovalo naravoslovnih knjig (prim. Stefan, 1907, str. 62). Zoisove knjižnice zato niso vključili kot *corpus separatum*, temveč so njene knjige preprosto razporedili po veljavnih vsebinskih sklopih, s čimer je bila zabrisana njihova provenienca. Danes so ustrezno evidentirani in shranjeni le rokopisi iz Zoisove knjižnice, vključeni v Rokopisno zbirko, baronove knjige, pogosto opremljene z njegovimi dragocenimi pripisi, pa lahko iščemo le z zamudnim kombiniranim pregledovanjem starih katalogov, zlasti Kalistrovega iz leta 1821, ter drugih knjižnih zbirk Narodne in univerzitetne knjižnice.

Skoraj dvesto let po odkupu bi morali stanje Zoisove knjižnice končno uskladiti z zavedanjem o njeni pomembnosti za slovenski in evropski prostor. Ta knjižnica je eden glavnih, neizčrpnih virov za zgodovino ne le slovenskega razsvetljenstva in kulturnega nacionalizma, pač pa vseh slovanskih prerodov, poleg tega pa ena najvplivnejših, najbogatejših in najzanimivejših ohranjenih zasebnih knjižnic iz tega časa v Evropi. Zaradi tega bi jo morali rekonstruirati, popisati, zbrati in zavarovati kot *corpus separatum*, kakor so na primer storili s knjižnico Thomasa Jeffersona v Kongresni knjižnici v Washingtonu in s knjižnico Rudolfa Maistra v Univerzitetni knjižnici Maribor. Bližajoča se dvestoletnica Zoisove smrti se ponuja kot odlična priložnost za to spoštljivo, predvsem pa nujno potrebno dejanje.

Literatura

Primarni viri

- NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 181, Jurij Japelj, *Slavische Sprachlehre*, 1807.
- NUK, Rokopisna zbirka, Ms. 667, *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus*, 1821.
- SKLJ, Jožef Frančišek Werth, *Catalogus librorum impressorum in bibliotheca hac episcopali ad usum publicum destinata asservatorum, ordine alphabetico grata methodo concinatus*, 1770.
- SKLJ, Jurij Volc, *Index Bibliothecae maioris in Seminario clericorum Labaci*, 1840.

Navedeni viri

- Bonazza, S. (1991). Sigmund Zois als Übersetzer von Pavle Solarić. *Münchener Zeitschrift für Balkankunde*, 7–8, 55–74.
- Faninger, E. (1983). Baron Žiga Zois in njegova zbirka mineralov. *Scopolia*, 6, 1–32.
- Gruden, J. (1916). K drugemu slovenskemu prevodu sv. pisma. *Carniolia*, 7, 93–104.
- Gspan, A. (1969). Tri nova Zoisova slovenska pesemska besedila. *Slavistična revija*, 18 (2), 119–181.
- Gspan, A. in Badalič, J. (1957). *Inkunabule v Sloveniji*. Ljubljana: SAZU.
- Israel, J. I. (2001). *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity: 1650–1750*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Južnič, S. (2009). Jezuitska dediščina barona Žige Zoisa (ob 200-letnici Ilirskih provinc in 190-letnici Zoisove smrti). *Kronika*, 57 (3), 471–490.
- Južnič, S. (2009). Zoisove geografske knjige. *Geografski vestnik*, 81 (1), 65–76.
- Kacin, M. (2001). *Žiga Zois in italijanska kultura*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kidrič, F. (1929–1938). *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kodrič Dačić, E. (2005). A. T. Linhart in ustanovitev prve javne znanstvene knjižnice na Kranjskem. V: I. Svetina, F. Slivnik in V. Štekar Vidic (Ur.), *Anton Tomaž Linhart: jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva* (str. 352–377). Ljubljana in Radovljica: Slovenski gledališki muzej in Muzeji radovljiške občine.
- Kos, J. (1987). *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Kos, J. (1996). *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kosmač, J. (1857). Die k. k. Lyceal-Bibliothek in Laibach. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*, 12, 61–66.
- Legiša, L. (1959). Romantika. V: L. Legiša (Ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva, 2. Romantika in realizem, 1* (str. 3–176). Ljubljana: Slovenska matica.
- Melik, V. (1979). Zgodovinske osnove začetkov slovenskega narodnega gibanja. V: B. Paternu (Ur.), *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (str. 421–429). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Merchiers, I. (2007). *Cultural Nationalism in the South Slav Habsburg Lands in the Early Nineteenth Century: The Scholarly Network of Jernej Kopitar (1780–1844)*. München: O. Sagner.
- Morrison, H. (2005). *Pursuing Enlightenment in Vienna, 1781–1790*. Doktorska disertacija. Louisiana State University.
- Mosel, I. F. (1835). *Geschichte der kaiserl. königl. Hofbibliothek zu Wien*. Wien: Beck.
- Pirjevec, A. (1940). *Knjižnice in knjižničarsko delo*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Pohlin, M. (2003). *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Reichel, W. (2004). Josef Valentin Zlobický – erster Professor für böhmische Sprache und Literatur: Leben, Wirken und Verdienste vor dem Hintergrund der Aufklärung. V: J. Vintr in J. Pleskalová (Ur.), *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození: J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence* (str. 115–136). Praha: Academia.
- Richter, F. K. (1820). *Sigmund Zois, Freyherr v. Edelstein*. [Laibach]: Sassenberg.
- Slodnjak, A. (1974). Opombe. V: F. Prešeren, *Pesnitve in pisma* (str. 276–374). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slodnjak, A. (1986). *Pisma Matija Čopa, 2: Literatura Slovencev*. Ljubljana: SAZU.
- Smolik, M. (1975). *Semeniška knjižnica v Ljubljani*. Maribor: Obzorja.
- Smolik, M. (2010). *Semeniška knjižnica*. Celje: Mohorjeva družba.
- Stefan, K. (1907). Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 20, 1–116.
- Štuhec, M. (1995). *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren: plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Valenčič, V., Faninger, E. in Gspan Prašelj, N. (1991). Zois Žiga (Sigismundus) pl. Edelstein. V: J. Munda (Ur.), *Slovenski biografski leksikon*, 15 (str. 832–846). Ljubljana: SAZU.
- Vidmar, L. (2008). Ad usum publicum destinata: o javnem značaju Semeniške knjižnice v Ljubljani. *Zgodovinski časopis*, 62 (1–2), 187–202.
- Vidmar, L. (2010). *Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vidmar, L. (2011). Zoisova zbirka. V: E. Kodrič Dačić (Ur.), *Memoria scripta Sloveniae*. Ljubljana: NUK. Pridobljeno 22. avgusta 2015 s spletne strani <http://memoriascripta.nuk.uni-lj.si/>
- Vintr, J. (2004). Josef Valentin Zlobický – ein vergessener tschechischer Patriot aus dem Wien der Aufklärung. V: J. Vintr in J. Pleskalová (Ur.), *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození: J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence* (str. 101–114). Praha: Academia.
- Vodopivec, P. (2006). *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- Žvanut, M. (1987). Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 41 (2), 277–283.

dr. Luka Vidmar

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana
e-pošta: lvidmar@zrc-sazu.si